

DISPUTA UNIVERSALIILOR ÎN SCOLASTICĂ

Buzinschi Elena,
dr. în pedagogie, conf. univ.
UPS "Ion Creangă"

Una dintre cele mai intense dezbateri de idei din perioada medievală a fost așa-numita "*ceartă a universalilor*". Înainte de a se accentua în Evul Mediu, ea apare în Antichitate, odată cu "doctrina ideilor" a lui Platon și cu "doctrina categoriilor" a lui Aristotel. Esența disputei consta în stabilirea existenței sau a nonexistenței genului și a speciei, a modalităților lor concrete de a fi. Punând probleme de ordin gnoseologice, ale teoriei cunoașterii și ontologice, legate de planul existenței, disputa asupra universalilor reprezintă răspunsul medievală la o întrebare fundamentală a filosofiei - raportul dintre conștiință și existență. Discuția reinvie peste un mileniu jumătate, pentru ca, în secolul al XII-lea să apară două curente: realismul și nominalismul.

Realisții de nuanță platoniciană afirmau că noțiunile generale sau "universalile" au o existență spirituală de sine stătătoare, anterioară lucrurilor individuale, independente de acestea, ca și de activitatea intelectului uman, deci "universalile sunt *realia*" (universalile au realitate). Universalul există înaintea lucrurilor, *ante rerum* având caracter divin. Nominalisții, mai apropiați de o poziție materialistă, susțineau că existență reală nu au decât lucrurile individuale, iar noțiunile generale și abstracte nu sunt doar nume existente în mintea noastră (universalile sunt *nomina*). Lucrurile individuale există independent și anterior noțiunilor generale.

Potrivit lui Scotus Eriugena, considerat drept întemeietor al realismului, Dumnezeu a creat lumea în ordinea generalității descrescânde a categoriilor de existență. Astfel genurile au luat naștere înaintea speciilor, iar speciile – înaintea indivizilor. Genurile și speciile formau existențe anterioare și superioare indivizilor. Adică, cu cât categoria este mai generală, mai universală, cu atât ea se află mai sus pe treapta realității, adică cu atât ea este mai reală.

Reprezentantul realismului radical Anselm din Canterbury pornește de la realitatea noțiunilor. Particularul și concretul sunt pentru el strict necesare. Anselm nu judecă despre factorii realității naturale ori umane, ci despre Dumnezeu și însușirile lui. Astfel de lucruri puteau fi concepute doar pe cale rațională și nicidecum pe cea senzorială. Universalile posedă o existență de sine stătătoare, ele nu sunt în indivizi, ci constituie o lume în sine. Oamenii au în mintea lor noțiunea unei ființe perfecte: "Ființa care este astfel, încât nimic mai presus de ea nu poate fi gândit, nu poate exista

numai în inteligență” [1, p.209]. Ideea ființei supreme pe care o putem concepe implică în ea cu necesitate și ideea de existență reală.

Împotriva lui Anselm s-a ridicat filosoful francez Johannes Roscellinus, potrivit căruia, universaliiile sunt doar *nomina re rum*, nume de lucruri, sau, după cum spune tradiția, *flatus voci*. El a afirmat categoric că numai ”individualul este real”. Ideile reale nu au o realitate substanțială, ele sunt simple cuvinte lipsite de un fundament obiectiv. De exemplu, nu există culoare în sine, ci obiecte colorate. Culoarea fiind produsul minții noastre [2, p. 346], ea există în mintea noastră, întrucât mintea noastră o formează prin abstracție; iar întrucât o exprimăm, ea este un cuvânt, adică un sunet al vocii noastre, un ”*flatus vocis*” (”suflul vocii”), pe care îl dăm unei categorii sau tuturor obiectelor ce au aceeași culoare. Noțiunile generale există doar în mintea noastră, neavând realitate substanțială. În afara noastră, ele există numai ca înșirări de sunete, fiind simple nume destinate să reprezinte categorii de existență. Prin urmare, noțiunea noastră nu poate să aibă o realitate substanțială.

Pentru concepția sa nominalistă Roscellinus este criticat de către filosoful francez Pierre Abélard. Concepția lui Pierre Abélard se situează între realismul radical al lui Anselm din Canterbury și nominalismul lui Roscellinus. El pornește de la demonstrația că universaliiile nu sunt lucruri (*res*), ci sub denumirea de universal stau, în acord cu gradul de permisivitate al definițiilor, ”și lucrurile și cuvintele”.

Pentru început, respinge teoria care admitea că toți indivizii unei specii ar avea comun *esența* speciei respective (toți oamenii au în comun *esența* de om), dar diferă prin multiplicitatea *accidentelor*. Astfel, Socrate este diferit de Platon numai prin înălțime, formă, culoare etc., adică totalitatea accidentelor și combinațiilor lor. Dacă aceste accidente ar fi îndepărtate, nu ar mai exista nici o diferență între indivizi, deoarece diversitatea lor ar fi înlăturată odată cu ele. Aceeași substanță, să zicem *umanitatea*, se află și în Socrate, și în Platon, diferențele fiind date de către accidente [3, p. 200]. Așadar, Abélard pune, în lucrurile care diferă între ele prin forme, o substanță în *esență* aceeași, adică *esența* materială a ființelor individuale în care se află, diferită doar prin formele ființelor rânduite sub ea. Deci *esența* nu se opune existenței. Cât privește ”materialitatea”, aceasta este substratul nediferențiat pe care îl distinge forma.

O altă teorie a lui Abélard privind statutul universaliiilor este că *universaliiile ca indifferentiae nu au sens*. În viziunea lui, niciun lucru nu împarte cu un altul nici o formă aceeași în *esență*, nici o materie aceeași în *esență*. Fiind diferite unele de altele, pentru că *esența* uneia nu este *esența* celeilalte, aceste ființe distincte sunt totuși *același lucru*, deoarece ele "sunt același lucru nu prin *esență*, ci prin non-diferență" (*non essentialiter sed*

indiferenter). Prin teoria indiferenței se susține: a) că ”oamenii singulari, distincți în ei înșiși, sunt o aceeași ființă în om (*in homine*), adică nu diferă în natura umanității” și b) că acești oameni care sunt ”numiți singulari datorită distincției lor” sunt ”numiți universalii datorită non-diferenței și apartenenței lor la o aceeași asemănare” [4, p. 151]. Cu alte cuvinte, indivizii nu se aseamănă prin esență (aceasta este unică pentru fiecare dintre ei), ci se aseamănă prin *indiferență*, deoarece, indivizii esențial diferiți între ei (”umanitatea” lui Socrate este alta decât ”umanitatea” lui Platon) sunt totuși asemănători prin ”absența de diferență”. Astfel, Abélard concluzionează că, *a nu fi diferit* este totuna cu *a se potrivi cu sau a fi similar*.

Abélard *respinge* și teoria despre universalul ca o colecție de lucruri. El este de părere că niciunul dintre sensurile termenului ”colecție” nu poate fi aplicat în cazul universalului.

Pentru el *universalii ca esențe individuale sunt contradictorii*, deoarece universalul, fiind redus la individual, nu mai poate fi ”predicat despre mai mulți”. ”Omul”, în măsura în care este Socrate, nu poate fi predicat decât despre Socrate. Totodată, același Socrate, *în măsura în care este om*, poate fi predicat despre ”mai mulți”, căci la acest nivel Socrate este identic cu *umanitatea* sa. Astfel, individualii și universalele devin interpretabile, ceea ce anulează distincția dintre ele. Deci *universalul ca esență individuală este contradictoriu*. Dacă Socrate este un individual, o specie și un gen în același timp, atunci orice universal este un individual și invers. Aceasta înseamnă că individualul și universalul sunt identice [3, p. 209].

Astfel, pentru Pierre Abélard universalul nu există în *ante rem*, nici în *post rem*, ci în *re*. Separat de lucruri el nu mai este realitate, dar el nu este și nume. Universalul este o concepție a gândirii capabile să exprime ceea ce este esențial într-o întreagă clasă de obiecte.

Pentru Thoma d’Aquino, care este considerat ”cel mai mare cap și cel mai mare sistematizator al Evului mediu”, *ante rem*, universalii au o existență în intelectul divin. Așa precum regulile înfăptuirii unei opere sunt elaborate mai înainte de realizarea ei, la fel și ideile universale există anterior în intelectul divin ca exemplare externe ale lucrurilor reale din lume. *In re*, formele universale au o existență materială, dar ele vin de la universalii fără materie. *Post rem*, universalii au o existență numai în actul gândirii, care abstrage ceea ce este comun în lucruri. Acest ”comun” există numai în gândire.

Conform opiniei filosofului și teologului englez William Occam, o realitate substanțială are numai singularul. Generalul nu are realitate substanțială. El afirmă că universalul nu este ceva real, ce ar exista de la

sine, ci este doar ceva imaginar, comun lucrurilor individuale și exprimă ceea ce este comun între ele. Dacă universaliiile au realitate substanțială, dacă sunt un lucru, atunci acest lucru trebuie să existe, ca lucru "general" în fiecare lucru particular. Însă este cu neputință, ca un lucru general, care nu se schimbă niciodată și care durează veșnic, să existe în același timp într-o infinitate de lucruri individuale, care apar, se schimbă și dispar, fiind trecătoare. Astfel, Occam ajunge la concluzia că ideile generale nu pot fi lucruri, nu pot avea realități substanțiale, ci sunt simple produse ale minții noastre. Așadar, universaliiile sunt acte intelectuale ce există numai în intelect. În natură nu există decât realități individuale, iar universaliiile sunt abstracțiuni ale gândirii, simple vorbe, termeni care indică nu lucruri particulare, ci grupuri întregi de lucruri. Astfel, nominalismul a pregătit terenul pentru empirism și a influențat toți gânditorii moderni.

Dincolo de orice îndoială, medievalii au teoretizat asupra rațiunii și principiilor raționale. Problema originii ideilor și a valorilor lor a ținut treaz interesul gânditorilor pe durata a peste o mie de ani înainte de moderni. Moștenită de la antici, problema va fi transmisă, prin medievali, modernilor. Nu întâmplător, filosofii moderni vor pune accent în căutările lor filosofice în primul rând pe gnoseologie.

Bibliografia:

1. Din istoria gândirii filosofice. Partea I. (De la antichitate la renaștere): Manual. Chișinău, USM, 1999, - 317 p.
2. Cazan Gh.Al., Introducere în filosofie: filosofia antică, filosofia medievală, filosofia modernă până la Kant. București, Ed.: Universitară, 2006, - 622 p.
3. Abélard Pierre, Comentarii la Porfir. Despre universalii împreună cu fragmente corespondente din Porfir, Boethius și Ioan din Salisbury / Pierre Abélard; ediție bilingvă; trad. din lb. latină de Simona Vucu; notă introductivă și note de Claudiu Mesaroș și Simona Vucu; postfață de Claudiu Mesaroș. – Iași: Polirom, 2006, - 217 p.
4. Alain de Libera, Cearta universaliiilor. De la Platon la sfârșitul Evului Mediu. Traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. - Timișoara: Editura Amarcord, 1998, - 545 p.